

Kirja-arvio

Olli Kleemola

Avaruuden kuvien politiikkaa

Iina Kohonen (2017). *Picturing the Cosmos. A Visual History of Early Soviet Space Endeavour*. Bristol/Chicago, Intellect. 205 s.

Historiantutkimuksessa käytettyjen lähteiden kirjo on viime vuosikymmenien aikana laajentunut merkittävästi. On kuitenkin aineistoryhmä, joka ei ole onnistunut toistaiseksi vakiinnuttamaan asemaansa historiantutkimuksessa käytettyjen lähteiden joukossa, nimittäin kuva-aineisto. Kuvia käytetään historiantutkimuksessa edelleen lähinnä koristeen roolissa. Muutos on kuitenkin jo nähtävissä, ja kuvallisten lähteiden käyttö yleistymässä. Iina Kohosen uusi monografia analysoi nimenomaan kuvallisia lähteitä ja Kohonen osoittaa onnistuneesti, miten mielenkiintoisiin tuloksiin tällainen aineistonvalinta voi johdattaa tutkijan. *Picturing the Cosmos. A Visual History of Early Soviet Space Endeavour* -teos perustuu Kohosen väitöskirjaan *Gagarinin hymy. Avaruus ja sankaruus neuvostovalokuvissa* (2012). Uuden monografiansa johdannossa Kohonen toteaa kyseessä olevan väitöskirjansa editoidun ja käännetyn version.

Kohonen määrittelee tutkimustehtäväkseen avaruuskilpailun aikakaudella (1957–1969) syntyneen neuvostoliittolaisen kuva-aineiston, kuten valokuvien, maalausten, elokuvien ja piirroskuvien analyysin. Tutkimuksen fokuksessa ovat yhtäältä avaruuden valloitus ja toisaalta avaruuskilpailun myötä tietoisesti luotujen sankarimyyttien eri ulottuvuudet. Rajaus on varsin perusteltu, sillä tiukasti suurvaltapolitiikkaan nivoutuneessa avaruuskilpailussa nimenomaan näillä kahdella aspektilla oli suurin merkitys: avaruuden valloitusta dokumentoivilla kuvilla osoitettiin symbolisesti oma ylivoimaisuus vastustajaan nähden. Avaruuden valloittaneita sankareita esittävillä kuvilla puolestaan oli oma tärkeä roolinsa luotaessa neuvostokansalaisille sankarihahmoja, joihin nämä voisivat identifioitua.

On kuitenkin syytä kiinnittää huomiota teoksen nimeen. Nyt arvosteltavana olevan teoksen nimi korostaa avaruuden valloitukseen liittyvän kuvaston roolia. Kuitenkin teoksen kuudesta varsinaisesta käsittelyluvusta neljä, eli kaksi kolmasosaa, käsittelee nimenomaan kosmonauttien ympärille rakennetun sankarimyytin eri ulottuvuuksia. Tätä taustaa vasten Kohosen väitöskirjan nimi, jonka alaotsikko nimenomaan tuo esille sankaruusnäkökulman, olisi kenties voinut olla jopa perustellumpi valinta myös käännetyn teoksen

nimeksi. Tekijä joutuu kuitenkin teoksen nimeä valittaessa usein mukautumaan kustantajan päätöksiin, ja niin on voinut käydä tässäkin tapauksessa.

Teoksen rakenne on looginen. Slava Gerowitchin ja Kohosen oman esipuheen jälkeen vuorossa on napakka, noin kymmenen sivun mittainen johdanto-osio, jossa Kohonen kertoo lyhyesti tutkimuksensa taustoista, esittelee aineistoaan ja sen ajallista jakautumista. Tämä antaa lukijalle hyvät lähtökohdat sen ymmärtämiseen, miksi tietyt aiheet nousivat kuvastossa esille silloin kun nousivat.

Sen sijaan olisin suonut tekijän tarjoavan lukijalle hiukan laajempia tietoja tutkimuskenttään sijoittumisesta ja niistä metodeista, joita Kohonen käyttää ansiokkaassa analyysissään. Varsinaista metodilukua ei nyt arvioitavassa teoksessa ole, vaikka siinä käydään paikka paikoin lähes historiafilosofista keskustelua aineiston tulkinnasta (esim. sivut 102–103). Tällaisenaan metodologis-teoreettisen näkökulman esittely jää sirpaleiseksi. Kohonen on kuitenkin väitöskirjassaan osoittanut pystyvänsä hyvinkin analyttiseen metoditeoreettiseen keskusteluun – hän on väitöskirjassaan omistanut tälle keskustelulle kokonaisen luvun. Onkin taas syytä kysyä, onko tällainen ulosrajaus tekijän vai kustantajan valinta? Nykyajan akateeminen julkaisukulttuuri johtaa usein siihen, että väitöskirjat ”jalostetaan” erilliseksi monografiaksi poistamalla niistä juuri edellisen kaltaisia, ainakin alikirjoittaneen näkökulmasta keskeisen tärkeitä osioita. Metodiosion merkitys olisi etenkin Kohosen kohdalla ollut sikäli suuri, että hän käyttää, kuten aiemmin todettu, visuaalista aineistoa, jota hyödyntäviä tutkimuksia ei toistaiseksi ole ruuhkaksi asti.

Johdanto-osiota seuraavassa käsittelyluvussa Kohonen keskittyy tarkastelemaan nimenomaan avaruuteen sekä sen valloittukseen keskittyvää kuvastoa. Luvussa kolme puolestaan perehdytään avaruuden maisemia esittävään taiteeseen sekä sen poliittisiin ulottuvuuksiin. Luvut 4–7 taas esittelevät avaruuden valloittajan, kosmonautin, ympärille rakennetun sankarikultin eri ulottuvuuksia. Yksi kirjan kiinnostavimmista anneista löytyy luvusta 4, jossa (s. 90–95) Kohonen esittelee eräänlaisen kuvatypologian, johon kosmonautin sankarikuvan rakentaminen perustui. Kuvastoissa toistuivat vuodesta toiseen samantyyppiset kuvat, jopa samassa järjestyksessä, kuten vaikkapa vierailu Leninin mausoleumissa sekä puhelinkeskustelu NKP:n pääsihteerin kanssa. Kohonen tarkastelee tätä narratiivia sekä sen poikkeuksia kiinnostavasti.

Koko tutkimuksen läpi paistaa Kohosen erinomainen tutkijanote sekä kiistaton taito sitoa kuvat hyvin kontekstiinsa, mikä on perustavanlaatuisen tärkeää kuvia tulkittaessa. Onnistuneena esimerkkinä tällaisesta keskustelusta voidaan mainita esimerkiksi analyysi kuun kartoittamisesta ja symbolisesta ”valloituksesta” (s. 49–55).

Paikoitellen, (esim. s. 90–92) argumenttia olisi kenties voinut aavistuksen jäntevöittää, mutta kyse on makuasioista. Yhtenä ratkaisuna olisi voinut olla kuvien tuominen tekstin sekaan, niihin kohtiin, joissa kulloistakin kuvaa analysoidaan. Näin Kohonen on menettänyt myös väitöskirjassaan, ja ratkaisu on toimivampi kuin nyt julkaistun teoksen tapa, jossa kuvat on painettu kirjan keskellä olevaan erilliseen kuvaliitteeseen. Kuvaliitteen käyttäminen ei nykyään, jolloin painokustannukset ovat huomattavasti edullisempia kuin vielä muutamia vuosia sitten, ole millään tavoin perusteltua, ja ratkaisu kertookin siitä, että kirjan kustantaja ei liene täysin ymmärtänyt Kohosen teoksen kuvälähtöistä luonnetta. Tässä Intellect-kustantamo ei tosin ole yksin: akateeminen julkaisukulttuuri on yhä nykyäänkin valitettavan tekstipainotteista.

Mikäli kuvien sijoittaminen tekstin sekaan on kertakaikkisesti mahdotonta, oli syy siihen mikä tahansa, eräänlaista ensiapua olisi kenties voinut tarjota esimerkiksi ratkaisu, jossa kuvat tallennetaan kustantajan palvelimelle, ja tekstin sekaan sijoitetaan QR-koodi,

jonka avulla kulloistakin kuvaa pääsee katselemaan älypuhelimien ruudulta sitä analysoivan tekstin ollessa samaan aikaan luettavissa kirjan sivuilta. Nyt lukijalla on ainoastaan yksi vaihtoehto – jatkuva selailu edestakaisin. Ongelma saattaa kuulostaa pieneltä, mutta häiritsee suuresti lukukokemusta.

Avaruuden valloittajain sankarimyytin analyysi on yksi Kohosen teoksen lukuisista vahvuuksista. Hän osoittaa kiinnostavasti, miten Neuvostoliitossa ja Yhdysvalloissa rakennetut visuaaliset sankarikuvat erosivat toisistaan huomattavasti. Yhdysvaltalainen astronautti oli jonkinlainen cowboyn jalostettu versio, erityinen yksilö, joka pärjäsi avaruuden karuissa oloissa. Neuvostoliittolaiset kosmonautit esitettiin sen sijaan ”Stalinin lapsina”, idealisoituina ja sankarillisina neuvostokansalaisina, jotka – luonnollisesti – kykenivät toimimaan ääriolosuhteissa, mutta joiden elämässä oli myös arkisia asioita. Heidät saatettiin kuvata esimerkiksi kalastamassa tai siivoamassa. Tämä kurkistus kulissien taakse oli kuitenkin vain taiten luotu harha: Neuvostoliiton sensuuri valvoi tarkasti, että kosmonauteista rakennettu kuva vastasi tavoiteltua ideaalikuvaa. Kuvat kävivät läpi tiukan sensuurin, ja vain pieni osa otoksista päätyi lopulta julkisuuteen. Niitä kosmonautteja, jotka olivat olleet julkisuudessa, mutta eivät syystä tai toisesta enää kyenneet täyttämään ideaalikuvan edellytyksiä, kohtasi niin sanottu *damnatio memoriae* – heidät retusoihin pois kuvista kuten aikanaan Stalinin vieressä seissyt vesikomissaari Yezhov historian kuuluisimmassa kuvamanipulaatiossa. Avaruuslennot haluttiin esittää virheettömän neuvostoihmisen virheettöminä saavutuksina, ja siksi myöskään epäonnistumisista tai teknisistä vioista ei uutisoitu.

Kohonen on tutkimuksessaan onnistunut kaivamaan esille myös ne kuvat, jotka Neuvostoliitossa eivät läpäisseet sensuurin seulaa, ja kuljettaa tätä piiloon jäänyttä kuvanarratiivia julkisen narratiivin rinnalla läpi koko teoksen. Näiden kahden narratiivin kautta hän tarjoaa lukijoille kiintoisia näkökulmia myös siihen ahtaaseen ja jatkuvasti muotoaan muuttavaan liikkumatiilaan, joka neuvostoliittolaisille kuvajournalisteille jäi näiden joutuessa mukauttamaan toimintaansa valtionjohdon toiveisiin. Tämä johti paikoin jopa surkuhupaisiin tilanteisiin: avaruuskilpailun aikana neuvostojohto halusi pitää oman avaruushjelmansa pienimmätkin yksityiskohdat salaisina, mutta samaan aikaan ohjelmaa piti propagoida niin laajalle kuin suinkin mahdollista.

Kokonaisuutena lina Kohonen on saanut aikaan korkeatasoisen tutkimuksen. Teoksen pieniä, lähinnä teknisluonteisia puutteita selittävät oletettavasti kustantajan piikkiin menevät linjaukset. Tutkimus osoittaa vastaanpanemattomasti kuvien potentiaalin ja kyvyn konstruoida omia todellisuuksia. Teoksen arvoa ja merkitystä korostaa paitsi se, että avaruuskilpailu oli yksi kylmän sodan ideologisesti latautuneimmista voimienmittelyistä suurvaltojen välillä, niin myös se tosiasia, että avaruuskilpailun aikakaudella tuotetut kuvat vaikuttavat mielissämme vielä tänäkin päivänä.

Kirjallisuus

lina Kohonen (2012). *Gagarinin hymy. Avaruus ja sankaruus neuvostovalokuvissa 1957–1969*. Helsinki, Aalto ARTS Books. 335 s.